

Otte Skeels rejseinstruks 1652

Adel, uddannelse og standsfunktion under adelsvælden

Af Leon Jespersen

I 15-1600-tallet havde adelen eneret til en række embeder. Medens flere af svaghederne ved tidens administrationsapparat knyttede sig til denne monopolstilling, var der også forhold uden for adelsstanden, der hindrede en effektiv forvaltning. Nedenfor bringes en transskription af rigsråd Christen Skeels instruks for sin søns udenlandsrejse. Instruksen afspejler det uddannelses- og dannelsesideal, som en fremtrædende adelsmand fandt velegnet til statstjeneste. Forskningsstipendiat, lic.phil. Leon Jespersen viser i sin indledning, hvordan dette ideal kan relateres til flere af 15-1600-tallets strukturændringer.

Den 19. april 1652 afsluttede rigsråd Christen Skeel Albertsen (1603-1659) sin instruks for sønnen Ottens (1633-1695) udenlandsrejse. Instruksen, der forelå i to eksemplarer, var formet som en kontrakt, der blev underskrevet af Christen og Otte Skeel samt af præceptoren Mikkel Vibe. Som præceptor skulle Mikkel Vibe ledsage Otte Skeel under opholdet i udlandet og være ansvarlig for den praktiske afvikling og det uddannelsesmæssige udbytte af rejsen.

Med underskriften lovede Otte at følge Mikkel Vibes anvisninger. Mikkel Vibe skulle årligt have 300 rigsdaler i løn, medens Christen Skeel ville ofre 1.000-1.200 rigsdaler om året på Ottens rejse.¹ Pengene skulle administreres af Mikkel Vibe. Otte måtte heller ikke optage lån eller kautionere for andre uden Mikkel Vibes samtykke. Hvis Otte forbrød sig mod dette eller på andre måder førte et liv, der stred mod instruksen, ville Mikkel Vibe personligt blive draget til ansvar, med mindre han i tide havde informeret faderen. Denne skulle endvidere løbende orienteres om rejsen, idet Mikkel og Otte hver måned skulle skrive hjem, ligesom Otte skulle udfærdige relationer om de lande, de rejste igennem.

Skønt Christen Skeel på flere måder overvågede sønnens uddannelse, var meget i praksis overladt til Mikkel Vibe. Instruksen rummede således

1. I Rigsarkivet (herefter RA), privatarkiver nr. 6340 (Christen Skeel Albertsen) findes flere oplysninger om Otte Skeels økonomiske forhold under udenlandsopholdet.

intet om rejseruten, ud over at de skulle besøge Frankrig og Tyskland. Hvis tiden tillod det, skulle Mikkel Vibe drøfte ruten med Christen Skeel. I modsat fald kunne han selv fastlægge den, blot han valgte sikre veje. Formentlig var ruten i store træk fastlagt på forhånd. Endvidere skulle Otte holde sig til den augsburgske konfession og undgå at blive indblandet i religiøse debatter; men instruksens rummede intet forbud mod at besøge områder med anden religion.

Derimod indeholdt den en række retningslinjer for rejsens uddannelsesmæssige indhold. Generelt hed det, at Otte ikke skulle forbigå noget, hvorved han »*in literis et moribus*, hans sprog, och *exercitier* och andit som hans stand vdkreffuer« kunne forfremmes (s. 1).² I koncentreret form angives formålet med rejsen: »Och effterdj vnge meenisker sendis vd i fremmede lande at de kunde *faconeris* lære att ombgaaes med alle slags folch, *observere politier* och et huert lands beschaffenhed, lære deris sprog och *exercitier* och andit saadant, huor ved de i fremtiden kand gjøre deris fæderne land tienneste« (s. 4).

Målet var tydeligvis statstjeneste, og faderen skrev åbent, om »ded haab ieg haffuer om hans forfremmelse« (s. 1). Det var adelens fortrinset til ledende embeder og sønnens kvalificering til disse, der lå bag hans ord. Vægten blev lagt på studiet af jura og politik, »som det, hans stand mest tienligt er« (s. 6). Otte skulle endvidere dygtiggøre sig i geografi, skrivekunst og fremmede sprog. Konkret nævnes tysk og fransk samt latin, som han skulle tale dagligt. For at tilegne sig disse sprog måtte han i hvert land ansætte en sproglærer. Omvendt skulle han undgå for meget samkvem med danskere i udlandet og vare sig for »den gemenne mands *pronunciation*« (s. 5). Medens faderen generelt manede til sparsommelighed, skulle der ikke spares på det, han kunne lære noget ved.

Christen Skeel synes især at have set diplomatgerningen som målet for sønnens uddannelse. Otte skulle således lære »*curialia*, som j *ambassader* eller andre *commissioner* vdkreffuis« (s. 5), og han skulle på rejsen opsøge gesandter, sekretærer og høje officerer. Det var vigtigt, at han i skrift og tale lærte at formulere sig formfuldendt, og undervejs skulle han studere hvert enkelt land, dets regering, forholdet mellem øvrighed og undersåtter, dets indtægter, lovgivning, retsvæsen og historie. Han skulle desuden overveje, om nogle af disse forhold med fordel kunne anvendes i Danmark.

2. I det følgende henvises der til transskriptionen af instruksens nedenfor, hvor pagineringen følger originalmanuskriptet.

Som ung havde Christen Skeel også været udenlands, og fra hans hånd foreligger der en fyldig rejseberetning om, hvad han oplevede.³ På samme måde skulle sønnen føre en turistens dagbog, ligesom han skulle sende en relation til faderen om hvert land, han besøgte – en studentens dagbog. Som forbillede fremhævede Christen Skeel den berømte pavelige diplomat Guido Bentivoglio (1579-1644).

Verdensmandsidealet toner frem, når sønnen blev tilskyndet til at lægge vægt på veltalenhed og gode manerer – »øffuis i sin stil, och at talle for sig« (s. 4) – samt på fægtekunst og *exercitier*. Han skulle studere historie, der blev opfattet som lærerige gentagelser, »saa och til huis udj regierings sager tienligt kand vere« (s. 8). Endvidere forpligtede han sig til at disputere to gange årligt, og på hvert sted skulle han opsøge lærde og indflydelsesrige personer.

Økonomisk ville han ikke mangle noget »til ded, hand kand see och lære nogit goet for, mens iche til offuerdadighed« (s. 8). Han skulle foretage rejsen til fods, som faderen havde gjort, og først efter et par år få stillet hest og vogn til rådighed. Faderen indskærpede dyder som ydmyghed, oprigtighed, gudsfrygt, mådehold og sparsommelighed, og langede ud efter standsfæller, der rejste med mange tjenere, karosser og heste. Samtidig blev han advaret mod terninger, kort og andre former for spil. Medens mangan en adelsmand var »quindachtig och kled paa gøgler eller duckeuuis« (s. 9), skulle sønnens klædedragt være uden »offuerdaadighed eller flagervaanhed«, og han måtte ikke klæde sig »offuer sin stand«. For »kledderne bør iche at ziere personen, medens perssonen klederne«.

Christen Skeel var bevidst om adelsværdigheden. Det var ikke et statuspræget forbrug af luksusvarer, men dyder og kvalifikationer, der legitimerede adelens fortrinsstilling. Når sønnen skulle tilegne sig færdigheder og kvalifikationer, der var tjenlige for hans stand, vidner instruksens således om adelens tilpasning til statsmagts behov, hvor diplomatgerningen blev et eftertragtet hverv.

Instruksens moralske formaninger og opridsning af uddannelsens indhold synes repræsentativ for adelens nye dannelses- og uddannelsesideal. Derimod var Christen Skeels store omsorg for sine børns opdragelse og uddannelse måske ikke repræsentativ for standen. Uddannelse var ikke forbeholdt sønnerne. Ganske vist kom Christen Skeels døtre ikke uden-

3. Lennart Tomner (utg.), *Christen Skeels Resedagbok 1619-1627*. Malmö 1962; jf. Leon Jespersen, »Christen Skeel og adelsvælden. Kildemateriale – personalhistorie – strukturændringer«, *Historie. Jyske Samlinger*, Ny række bd. 18.2, 1990, s. 219-247.

lands; men han udstedte i 1653 ligeledes en instruks for deres uddannelse, hvoraf det fremgår, at de siden barnsben havde haft en tysk skolemester og skulle dygtiggøre sig i det danske og tyske sprog. Så ofte som muligt skulle de skrive til faderen, for at han kunne følge forbedringerne »med eders Haand oc i eders Stiil«. ⁴ Han havde således nøje planlagt børnenes uddannelse og opsat instruksen til Otte, for at »naae ded maal wi sichter effter« (s. 2). Christen Skeels instruks kan på flere måder relateres til de strukturændringer, der påvirkede adelens stilling i 15-1600-tallet.

Adel, funktion og privilegier

Inden rigsadmiral Herluf Trolle i 1565 drog ud på det togt, der kostede ham livet, udtalte han de berømte ord til teologen Niels Hemmingsen, at herremænd bar guldkæder og ville agtes for mere end andre, fordi de forsvarede riget. ⁵ Herluf Trolle er dermed kommet til at fremstå som eksponent for det gamle adelsideal. Men samtidig stiftede han skolen Herlufsholm, ligesom han økonomisk understøttede unge adelige, der drog udenlands for at få en uddannelse. Den boglige uddannelse på Herlufsholm gav vel ikke ligefrem forudsætning for en embedskarriere i statsforvaltningen; ⁶ men den grundlæggende tanke bag oprettelsen vidnede om behovet for andre kundskaber hos adelen. Herluf Trolle fremstod derfor snarere som en janusskikkelse i dansk dannelseshistorie. ⁷

I løbet af 15-1600-tallet mistede adelen sin militære funktion og udviklede sig fra en kriger- til en godsejer- og embedsadel. Statsmagten overtog i stigende grad adelens forsvarsopgaver, som det ses ved reorganiseringen af den adelige ryttertjeneste 1609, ved opstillingen af en national militæ (fra 1614) samt ved oprettelsen af en stående, hvervet hær (fra 1637).

4. J. A. Fridericia (udg.), »Rigsraad Christen Skeels Instrux for sine to Døtre 1653«, *Danske Magazin*, 5. rk. bd. I, 1887-1889, s. 375.

5. Gustav Ludvig Wad (udg.), *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe*, bd. 1, København 1893, s. XXII.

6. I ligprædikenen forsvarede Niels Hemmingsen oprettelsen af skolen med ordene: »Ach, huad det er Gud velbehageligt, at hielpe oc fremme dennem, som skulle tiene i den Christne Kiercke, Disligest ocsaa vdi Verdslig regimente oc bestilning«; G. L. Wad, anf. arb., s. XIX. Herlufsholm var oprettet med forbillede i sachsiske kostskoler; jf. F. J. Billeskov Jansen, »Herluf Trolle og hans skole«, *Berlingske Aftenavis* 16.1. 1950.

7. Leon Jespersen, »Aptare se tempori summa est prudentia. Undersøgelser over de statsretlige brydninger i Danmark i 1500- og 1600-tallet«, utrykt licentiatforhandling, Odense Universitet 1983, s. 201.

Sammen med statsmagtens voksende civile opgaver medførte det et stigende behov for velkvalificerede og veluddannede embedsmænd.

Disse udviklingslinjer påvirkede uundgåeligt den funktionelt begrundede stænderdeling, og adelen måtte på anden måde end Herluf Trolle legitimere sine forrettigheder. Desuden bevægede man sig med humanismens betoning af personlige egenskaber og kvaliteter henimod en individualistisk evnediskussion, der med sit egalitære præg var en potentiel trussel mod det eksisterende stændersamfund. For adelen førte de ændrede former for statstjeneste til andre dannelsesidealer og livsmål. Det blev tvungent nødvendigt for adelen at overbevise øvrige samfundsgrupper om, at den sande adel (*vera nobilitas*) var identisk med den faktisk eksisterende adel.⁸ Dette afspejlede omvendt en korporativ tankegang, hvor man var noget i kraft af fødsel, men ikke blev noget i kraft af individuelle egenskaber. Adelen benyttede blandt andet et statuspræget forbrug af luksusvarer til at understøtte sin position under denne vanskelige omstillingsproces.

»En udlevet, aandsfattig og karakterløs Slægt«

1800-tallets aristokratfordømmende historieskrivning beskæftigede sig indgående med disse aspekter. En repræsentant for denne retning – S.M. Gjellerup – skildrede adelens opgivelse af sine militære færdigheder og gamle livsformer til fordel for, hvad han karakteriserede som eksperimenter. Størstedelen af adelen sank ned til en nydelsessyg stand, der ikke kendte sine pligter, men slog sig til tåls med forfædrenes bedrifter.⁹ En lige så hård kritik rettede J.A. Fridericia mod adelen, der efter hans opfattelse strandede under denne omstilling til nye funktioner.¹⁰

Mange adelige søgte at tilpasse sig til de ændrede forhold og at legitimere privilegierne ud fra andre, civile funktioner og ved at tilegne sig jura, sprog og andre kundskaber og færdigheder, der åbnede mulighed for statstjeneste. Men denne tilpasning var ifølge Gjellerup forbundet med færdigheder, der allerede viste sig i latinskolerne, hvor de adelige

8. Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, bd. I, Cambridge 1978, s. 236.

9. S. M. Gjellerup, »Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tidsrummet 1536-1660«, *Historisk Tidsskrift* 4. rk. bd. IV, 1873-1874, s. 31.

10. J. A. Fridericia, »Den gamle danske Adels Forfald og begyndende Opløsning under Frederik III«, *Det Nittende Aarhundrede*, 1877, s. 85.

fra deres tidligste Ungdom af udsattes for alle de Fristelser, som en høj Byrd og rige Midler altid medføre... De store sædelige Udskejelser, der allerede i Skolelivet tærede paa de Unges Livskraft, fortsattes i videre Omfang ved Universiteterne i Tyskland og især i Italien, hvorfra de vendte tilbage for at indse den sidste snigende Gift i et ødselt og tøjlesløst Hofliv.¹¹

S.M. Gjellerup opfattede adelens konsumtion som udtryk for ødselhed, pragtskyge og udskejelser, og under indtryk af sin samtids degenerations-teorier betragtede han den som en væsentlig årsag til standens forfald. Resultatet blev en »udlevet, aandsfattig og karakterløs« slægt.¹² Konsumtionen synes således ikke at have nogen funktion inden for Gjellerups forklaringsrammer. Men når han betragtede adelens ødselhed som en kappestrid med den økonomisk stadig mere betydende borgerstand, relaterede han alligevel konsumtionen til nedbrydningen af det funktionelt opdelt stændersamfund og til de ændrede økonomisk-sociale forhold mellem stænderne.

Aristokratfordømmelsen kunne hente støtte i ret forskelligartet materiale fra 1600-tallet, blandt andet i tidens »luksusforordninger«, der skulle begrænse omkostningerne ved gæstebud og til luksusartikler. Regeringen begrundede disse love med hensynet til moral og økonomi, ligesom et forbrug gradueret efter stand skulle afstive de stænderskel, der i andre henseender var ved at smuldre. Da Christian 4. i 1620 foreslog rigsrådet at oprette en skole – det senere Sorø Akademi – hvor ungdommen kunne lære sprog og eksercitier, var begrundelsen, at det »hid indtil uden lands søgt er med stor pending spille och med ungdommens største corruption«. ¹³ Også adelen var opmærksom på problemerne.

Den unge adelsmand Ditlev Ahlefeldt rettede således en sønderlemmende kritik mod samtidens studenter og læreanstalter. Hans præceptor førte ham derfor ikke til tyske universiteter, hvor man ofte lærte flere laster end dyder. Men heller ikke en række læreanstalter i Frankrig og Holland fandt han egnede på grund af de mange tyske studenter.¹⁴ Og da den kendte rigsråd Tage Ottesen Thott (1580-1658) i 1643 udfærdigede en instruks for sønnen Oves udenlandsrejse, blev denne formanet til at være sparsommelig og truet med selv at måtte stå til ansvar for stiftet gæld. For,

11. S. M. Gjellerup, anf. arb., s. 26.

12. Smst., s. 31.

13. Kr. Erslev (udg.), *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, bd. I, København 1883, s. 280.

14. Louis Bobé (udg.), *Geheimrat Detlev v. Ahlefeldts Memoiren aus den Jahren 1617-1659*, København 1896, s. 11f.

som faderen skrev, ungdommen blev ikke sendt udenlands for at fortære alt, hvad den havde, men for at lære noget, som den kunne tjene fædrelandet og kongen med.¹⁵

Nok så vigtigt finder vi i Gabriel Knudsen Akeleyes »Peregrinatoria prudentiæ præcepta« (1643) – tidens kendteste vejledning for udenlandsrejsende – formaninger om, at rejsens mål ikke var at vende tilbage med nye klædedragter og manerer, men derimod at erhverve en solid viden om forfatningsforhold, udenrigs- og sikkerhedspolitik.¹⁶ Med betoningen af disse mål blev Gabriel Akeleyes skrift nærmest en håndbog for den vordende diplomat, hvor såvel rejsemål som -indhold var bestemt ud fra statsmagtens interesser.

Gabriel Akeleye havde selv været udenlands; men skriftet gengav ikke udelukkende personlige erfaringer. Tværtimod var det i vid udstrækning afhængigt af et engelsk skrift.¹⁷ Når den rejsende ikke blot skulle observere landenes styreformer, forvaltning, retssystem, men også fæstninger, forråd af krudt og lunter, fik rejsen et præg af spionage. For Gabriel Akeleye var målet med udenlandsopholdet diplomatgerningen, og han anbefalede primært rejser til Tyskland og Sverige, dvs. Danmarks naboer og potentielle fjender, og ikke til renæssancens hjemland, Italien, eller til Syd- og Vesteuropa.

I et adelsfjendtligt skrift fra 1646 blev adelen kritiseret for på udenlandsrejser til Frankrig at bortødsle penge til dans og moderigtige klæder, som bønderne måtte betale for.¹⁸ Nok så vigtigt kommenterede den anonyme forfatter også legitimeringen af adelsprivilegierne. Han fremhævede forfædrenes ubestridelige militære kvalifikationer, men også værdien af boglig viden og sprogkundskaber. Det afgørende lå i underkendelsen af adelsværdighedens arvelighed. Det var gerningerne, der konstituerede adelen, og denne egalitære tankegang blev udmøntet i kravet om, at den »gemene« mand måtte beskæftiges efter kvalifikationer. Man var altså godt på vej mod »evne-diskussionen«.¹⁹

15. RA, Håndskriftsamlingen I. Terkel Klevenfeldts Samlinger nr. 38: Dokumenter vedrørende adelige Familier (T-): Instruction for min Søn Offue Thott, Saavel som for Vitus Bieringh, som hannem følger udaff Landet for en Hoffmester. 1643.

16. Det kgl. Bibliotek (herefter KB), Ny kgl. Samling (herefter NKS), 141 h, 8°.

17. Knud Bøgh, »Thomas Browne og Gabriel Akeleye«, *Fund og Forskning*, bd. 18, 1971, s. 15-70.

18. KB, NKS, 616c IV, 2°. Documenter til Christian IV's Historie: Huad aarsage Danmarchis Rige Dag for Dag forarmess, Commerciën undertrochiss, och bønderne ødeleggiss.

19. Povl Bagge, »Bidrag til den sociale menneskevurderings historie i Danmark under enevælden«, *Historisk Tidsskrift* 11. rk. bd. III, 1950-1952, s. 649-692.

Otte Skeels instruks, der gengiver faderens intentioner med sønnens uddannelse, lå langt fra aristokratfordømmelsens billede af en udlevet og degenereret adel. Når Christen Skeel fremhævede betydningen af dyder og kvalifikationer, udtrykte han formentlig ønsket om et aristokratisk meritokrati, dvs. en blanding af den individualistiske og korporative tankegang, der er nævnt ovenfor. Men han kritiserede også andre adeliges udenlandsrejser, ligesom han kom ind på begrebet degeneration. Ligesom sine forfædre skulle Otte ikke være hovmodig, men ydmyg, for han »bliffuer langt højere der for achtet och anseet, end omb hand gjør formiget aff sig sielff, och schulle hand, imod forhaabning, *degenerere* och slage stort paa, vere oplest och modig, ded gud naadeligen forbyede, da schal det fortryde mig« (s. 3). Andre adelsmænds opførsel i udlandet virkede afskrækkende: »wi haffue alt for mange *exempler* at vore vnge karlle, som uden lands haffue *agerit cavalliers*, och holt sig braew, med mange tienner, heste och *carosser*, de befindis vdychtige och foractede her hiemme« (s. 3f.).

I ældre historieforskning blev adelsvældens fald i 1660 fremstillet som en nærmest uundgåelig begivenhed, og man fremhævede de økonomiske, sociale, kvalifikationsmæssige, demografiske og andre forhold, der pegede frem mod dette slutpunkt. Standens manglende kvalifikationer og uddannelse var ét af elementerne. Medens der idag tegnes et langt mere nuanceret billede af adelen, var det netop på det uddannelsesmæssige område, revisionen af aristokratfordømmelsen først satte ind. Allerede i 1920'erne fremhævede Henny Glarbo adelens store uddannelsesmæssige udbytte af udenlandsrejserne.²⁰ Denne opfattelse har Vello Helk senere tilsluttet sig og udbygget.²¹

Uddannelse og statstjeneste

I 15-1600-tallet måtte en række kvalifikationer fortsat erhverves i udlandet. Udenlandsrejserne afspejlede det øgede internationale samkvem og professionaliseringsprocessen, men befordrede samtidig ønsket om indenlandske uddannelsesinstitutioner.

20. Henny Glarbo, »Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560-1660«, *Historisk Tidsskrift* 9. rk. bd. IV, 1925-1926, s. 221-274.

21. Vello Helk, »Universitetsbesöken i utlandet före 1660. Danmark: Fra reformation til enevælden (1536-1660)«, *Studia Historica Jyväskyläensia* bd. 22,1, 1981, s. 59f.; samme, *Dansk-Norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660*, Odense 1987, s. 76-79.

Før Reformationen havde adelige udenlandsrejser i dannelses- eller uddannelsesmæssigt øjemed haft et begrænset omfang og ofte været en forberedelse til en gejstlig karriere. Herefter steg antallet støt frem gennem 15-1600-tallet. Medens »gudsfrygt og rytteri« langt op i 1500-tallet prægede de adelige udenlandsrejsers indhold, blev nøgleordene herefter *fortitudo et sapientia* (mod og visdom).²² For adelen stod statstjeneste som målet. Svarende hertil besøgte standen i højere grad universiteter og ridderakademier, der med deres blanding af åndelige og legemlige øvelser skabte det helstøbte menneske, verdensmanden, der især var påkrævet som diplomat.²³

Mange drog stadig ud på udenlandsrejser, hvor vægten lå på hof- og militærtjeneste,²⁴ og omvendt havde studierejserne ikke udelukkende et bogligt sigte. Deres almentdannende indhold gav plads for rent turistprægede indslag. Korte ophold med hurtige skift fra sted til sted tyder på sidstnævnte, men en kategorisering af rejserne bliver let formalistisk.²⁵ For humanisterne havde almindelse en værdi i sig selv; men for hovedparten af danske adelsmænd havde dannelsesrejserne formentlig det konkrete mål at kvalificere sig til et indtægtsgivende statseembede.

I sidste halvdel af 1500-tallet understøttede kongemagten aktivt flere af dem, der rejste ud, mod at de pågældende efter hjemkomsten gik i statens tjeneste. Eksempelvis hed det om Sigvard Grubbe (1582), at han skulle lade »sig bruge i Kongens Tjeneste, enten i Kancelliet eller andensteds, naar han er færdig med sine Studeringer«.²⁶ Antallet af embedsmænd med udenlandsrejser afspejler en klar tendens. I Christian 4.s tid havde 77% af kancellisekretærene en udenlandsrejse bag sig.²⁷ I perioden 1585-1610 havde 31% af landsdommerne været på en udenlandsrejse; men for årene 1610-1635 og 1635-1660 var tallene henholdsvis 50% og 83%.²⁸ For lensmændenes vedkommende var 62% universitetsuddannede i perioden

22. Simo Heininen, »Universitetsbesöken i utlandet. Sammanfattning«, *Studia Historica Jyväskyläensia* bd. 22.1, 1981, s. 215.

23. Harald Ilsøe, Anm. af Lennart Tomner (utg.), Christen Skeels Resedagbok 1619-1627. Malmö 1962, *Historisk Tidsskrift* 12. rk. bd. I, 1965, s. 512.

24. Henny Glarbo, anf. arb., s. 250ff.

25. Adskillige indskrev sig ved universiteter uden at studere, medens andre studerede uden at foretage den bekostelige indskrivning.

26. *Kancelliets Brevbøger 1580-1583*, s. 435f.

27. Daniel O. Fisher, »Kongens unge mænd: Christian IV's kancellisekretærer 1596-1648«, Knud J. V. Jespersen (red.), *Rigsråd, adel og administration 1570-1648*, Odense 1980, tabel 2, s. 175.

28. Smst., tabel 8, s. 183.

1600-1619. Det steg til 74% for perioden 1640-1659.²⁹ Endvidere havde så godt som samtlige Christian 4.s rigsråder været udenlands før optagelsen i rådet. Også her lå vægten i udpræget grad på dannelses- og studierejserne. Efter Reformationen blev en karriere mere tillokkende i den verdslige end i den gejstlige forvaltning, og den ekspanderende administration skabte et akut behov for velkvalificerede embedsmænd.

Medens aristokratfordømmelsens negative syn på udenlandsrejsernes faglige udbytte er blevet nuanceret, fremstår adelsvældens politisk-administrative embedsmandskorps stadig som en flok middelmådigheder eller ukvalificerede. I Knud Fabricius' fremstilling, der i vid udstrækning har præget senere forskning, karakteriseres rigsembedsmændene Christen Thomesen Sehested, Joachim Gersdorff og Peder Reedtz som initiativløse og ængstelige, rigskansleren, »den lidet betydelige Kristoffer Urne«, manglede juridisk uddannelse, rentemester Steen Hohendorff betegnes som »en Middelmaadighed«, og generalingeniør Aksel Urups ubestridelige kvalifikationer fortøner sig i fremhævelsen af hans legemlige defekt: »den lille pukkelryggede Aksel Urup«.³⁰

På samme måde nedtones rigsrådernes kvalifikationer. De fremstilles som godsejere, der kun havde forstand på øksneopdræt og lensforhold.³¹ Som anført havde næsten alle rigsråder i deres ungdom været på en udenlandsrejse, og skønt udbyttet formentlig har været lige så forskelligt som de personer, der rejste ud, må mange af dem have erhvervet en indsigt i talrige forhold af betydning for deres politiske hverv. For kanslernes vedkommende har Ditlev Tamm fremhævet, at deres udenlandsophold gav dem en indsigt, som monarken manglede.³² Det udelukker imidlertid ikke, at rigsråderne – som fremhævet af Leo Tandrup – ud fra godsejerinteresser førte en snæversynet udenrigspolitik.³³

Adelsvældens forvaltningsmidtpunkt, Danske Kancelli, var bemandet med adelige kancellisekretærer. Ifølge en tradition, der rækker tilbage til Niels Slange, nærmede forholdene i kancelliet sig kaos i 1650'erne, illu-

29. E. Ladewig Petersen, »Fra standssamfund til rangssamfund«, *Dansk socialhistorie*, bd. 3, København 1980, s. 273.

30. Knud Fabricius, »Kollegiestyrets Gennembrud og Sejr 1660-1680«, Aage Sachs (red.), *Den danske Centraladministration*, København 1921, s. 116f, 127f, 136; jf. Leon Jespersen, »Problemer i adelsvældens forvaltning«, Helle Blomquist og Per Ingesman (red.), *Forvaltningshistorisk antologi*, København 1993, s. 62.

31. Knut Mykland, *Skiftet i forvaltningsordningen i Danmark og Norge i tiden fra omkring 1630 og imtil Frederik den tredjes død*, Oslo-Bergen-Tromsø 1973, s. 56f.

32. Ditlev Tamm, *Christian den Fjerdes kanslere*, København 1987, s. 42.

33. Leo Tandrup, *Mod triumf eller tragedie*, bd. I-II, Århus 1979.

streret ved efterslæbet med førelsen af kopibøger. Knud Fabricius karakteriserede de adelige sekretærer som »urolige Væsener«, der blot opfattede en kort funktionstid i kancelliet som et springbræt til højere poster, især lensmandsembedet.³⁴ Tidligere havde S.M. Gjellerup sat de ukvalificerede adelige sekretærers slendrian op mod den borgerlige kancelliforvalter Rasmus Rasmussens effektive oprydning i kancelliet under Karl Gustav krigene.³⁵ Medens det er blevet påvist, at de adelige sekretærer i 1650erne var ved at indhente efterslæbet, må de »urolige Væsener« og deres arbejdsindsats kommenteres. Et par eksempler kan illustrere nogle mere generelle udviklingslinjer og strukturelle svagheder inden for administrationsapparatet.

Det er bemærkelsesværdigt, at medens Rentekammerets personale steg fra 12 personer i 1596 til 32 i 1646,³⁶ var der 14 i Danske Kancelli i 1596 mod 12 i 1646. Der blev således ikke ansat flere sekretærer i Danske Kancelli, skønt dets ekspeditioner voksede støt i første halvdel af 1600-tallet. Christian 4. var tydeligvis ikke indstillet på at udvide antallet eller at opføre en reserve, som man kunne ty til ved de hyppige udskiftninger. For i 1621 fik den unge Jørgen Seefeldt følgende svar på sin ansøgning om tjeneste i kancelliet, »at det var nu saa vel besat, at H.M^{te} icke skulle ville bevilge flere derind; bad mig fortøve it Aar«. ³⁷ På det tidspunkt var der 10 sekretærer.

Også Christen Juels tilfælde afspejler noget principielt vigtigt. Da han i 1611 fungerede som sekretær, blev han sammen med andre navngivne adelige indkaldt til personligt at ride under deres fane i Kalmarkrigen.³⁸ Under Torstenssonfejden (1643-1645) blev kancellisekretærerne – som øvrige adelige – opfordret til at melde sig til krigstjeneste.³⁹ Ved direkte

34. Knud Fabricius, anf. arb., s. 121: »De var aabenbart hurtigt blevet trætte ...«.

35. S. M. Gjellerup, anf. arb., s. 42: »Det var en Mand af simpel borgerlig Stand, uden Navn eller Anseelse, der her udførte det Arbejde, som havde paahvilet Adelsmændene. Men det var farlige Slutninger man kunde udlede af denne Kjendsgerning. Thi mon da Mænd af Borgerstanden ikke ogsaa paa andre Omraader og paa højere Embedsposter skulde kunne løse Opgaverne nok saa fyldestgørende som Adelen, forudsat da at Vedkommende vare i Besiddelse af den dertil fornødne Dannelses, og hvorfor skulde da disse Embeder udelukkende forbeholdes Adelen?«.

36. Rentekammerets personale omfatter her renteskrivere, rentemestre og rigshofmester; med hensyn til Danske Kancelli er medregnet kancellisekretærer, øverstesekretær og kongens kansler.

37. C. E. A. Schöller, »Optegnelser af Rigsraad Jørgen Seefeldt«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 6. rk. bd. 4, 1913, s. 240.

38. *Kancelliets Brevbøger 1609-1615*, s. 345.

39. *Kancelliets Brevbøger 1642-1643*, s. 472.

pålæg eller opfordringer underminerede adelens forsvarsfunktion således dens civile statstjeneste.

En væsentlig årsag til de »uroelige Væseners« korte funktionstid i kancelliet skyldtes tidens manglende skelnen mellem hof- og administrationstjeneste, sådan som det fremgik ovenfor under omtalen af Sigvard Grubbe, der skulle lade sig bruge i kongens tjeneste, enten i kancelliet eller andensteds. Ret vilkårligt flyttede kongen personale fra kancelliet til hof-tjeneste, ligesom han benyttede kancellisekretærene til mangfoldige opgaver, der holdt dem borte fra skrivearbejdet. Eksempelvis blev Jens Sparre i 1597 – efter kun ét års kancellitjeneste – beordret til at følge kongens broder, hertug Hans, til Tyskland. Han blev garanteret, at hans tjeneste i kancelliet skulle stå åben for ham, når han vendte tilbage fra rejsen. Men kongen ændrede åbenbart planer, for efter hjemkomsten blev han befalet fremdeles at opvarte hertugen.⁴⁰ Med sin ét-årige tjeneste i kancelliet tæller han med i statistikken over »uroelige Væsener«. Omvendt skabte han sig en mangeårig karriere ved hoffet. Der var naturligvis sekretærer, der – som Holger Rosenkrantz den lærde – betegnede kancelliet som dette »modbydelige Tvangsarbejdshus«,⁴¹ eller som selv hurtigt skiftede over til andre civile eller militære hverv. Atter andre forlod tjenesten efter indgåelse af ægteskab. Men kongen havde tydeligvis ingen fornemmelse af, hvor meget forflyttelse af personale skadede kancelliarbejdets effektivitet. Hvis adelsvældens forvaltning ikke fungerede effektivt, skyldtes det ikke udelukkende adelens manglende uddannelse og kvalifikationer.

Det er imidlertid vanskeligt at bedømme udbyttet af adelens udenlandsrejser. Vi har bevaret flere rejsebeskrivelser, der har karakter af »turistens dagbog«, men kun meget sparsomt, hvad der kan betegnes som »studentens«. Udbyttet må imidlertid aflæses mere indirekte, f.eks. gennem de pågældendes senere skrifter, herunder rigsrådernes resolutioner, gennem undersøgelser af bogsamlinger med mere. Det er imidlertid ikke resultatet, men intentionerne, der har interesse i forbindelse med Christen Skeels rejseinstruks for sin søn. Som nævnt havde Christen Skeel også opsat en instruks for døtrenes uddannelse, og inden påbegyndelsen af sin udenlandsrejse i 1652 havde Otte Skeel gået på Sorø Akademi fra 1649.⁴² Christen Skeel tilrettelagde en opdragelse for sønnen, der skulle honorere

40. *Kancelliets Brevbøger 1596-1602*, s. 150, 585.

41. J. Oskar Andersen, *Holger Rosenkrantz den Lærde*, København 1896, s. 90.

42. Torben Glahn, *Soraner-Biografier 1584-1737*, Sorø 1978, s. 86.

de nye krav til adelens funktion i statens tjeneste. Det var imidlertid et ændret Danmark, Otte Skeel vendte hjem til.

Danmark anno 1659

Otte Skeel opholdt sig syv år i udlandet, og rejsen havde ført ham gennem Tyskland, Frankrig, Italien, Schweiz og Nederlandene. Hverken rejsens varighed eller rute var usædvanlig for en velstillet adelsmands studierejse. I 1659 vendte han hjem, kun få dage før faderen døde. Otte Skeel havde i 1652 forladt et Danmark, hvor rigsrådets formelle magt fire år tidligere havde nået et højdepunkt med 1648-håndfæstningen, hvor faderen var medlem af rådet samt dettes protokolfører. Desuden førte faderen en dagbog med karakter af et politisk testamente, hvis en af hans sønner kom i rigsrådet. Det var et andet Danmark og en forvirret situation, Otte vendte tilbage til – et Danmark, der var i opløsning uden- og indenrigspolitisk, og hvor faderen var trådt ud af rådet.

Udenrigspolitisk befandt Danmark sig i en overlevelseskamp med Sverige, og indenrigspolitisk kæmpede det adelige rigsråd en lignende overlevelseskamp mod kongemagten. Under krigen tilsidesatte kongen rigsrådet til fordel for fremmede rådgivere. I et brev til de øvrige rigsråder havde Christen Skeel protesteret over dette og andre krænkelser af håndfæstningen. Reelt rummede brevet en opfordring til at anvende håndfæstningens bestemmelser om at undervise kongen som optakt til en modstandsret.⁴³ Råderne sad tilsyneladende opfordringen overhørig, og i et efterfølgende brev til Frederik 3. nedlagde Christen Skeel i protest sit rådshverv.

Kort før Ottes hjemkomst havde rådskollegaen Gunde Rosenkrantz lagt sidste hånd på en memoire, der kan opfattes som en reaktion på Christen Skeels første brev.⁴⁴ Gunde Rosenkrantz opridsede en ordning, der skulle retablere rigsrådets håndfæstningssikrede stilling. Og med forbillende i den svenske regeringsform af 1634 skitserede han en kollegieadministration, der skulle sikre en kontinuerlig og effektiv forvaltning samt reservere højere embedsposter for adelen. Her skal blot kommenteres et par af Gunde Rosenkrantz' synspunkter.

43. Leon Jespersen, »Christen Skeel og adelsvælden«, s. 242ff.

44. KB, Gammel kgl. Samling (herefter GKS) 2699, 4°: Gunde Rosenkrantz, En Dansk Patriots Velmente Raad og Betenkende. I det følgende inddrages også Gunde Rosenkrantz' memoire fra foråret 1660: Underdanigste och tro Hiertig Erindring och betenchende om Fire vichtige och fornøden Spørmaal. RA, Håndskriftsamlingen IV H 25.

I overensstemmelse med kollegieprincippet lagde Gunde Rosenkrantz ikke blot vægt på en klar ressortfordeling inden for centraladministrationen, men også på sagkundskab, kvalifikationer, fuldtidsansættelse og fast aflønning. Hidtil havde man ikke udnyttet kvalifikationerne rationelt. Adelsmænd, der vendte hjem fra uddannelse i udlandet, blev ofte ansat mange år efter, da de var blevet ældre og havde glemt deres viden.⁴⁵ Og med hensyn til Danske Kancelli foreslog han oplæring af en reserve, så der ved vakancer altid fandtes kvalificerede at vælge blandt. Men Gunde Rosenkrantz fremlagde desuden nogle overvejelser om aflønning, der berørte adelens funktioner og privilegier.

Embedsmænd burde ikke aflønnes med penge, men med indtægterne fra kronens gods. Det må opfattes som et forsøg på atter at få kronen til at »leve af sit eget«. Højere civile og militære embeder skulle forbeholdes adelige; men Gunde Rosenkrantz indså det vanskelige i at rekruttere kvalificerede adelsmænd til militære poster, fordi så få adelsmænd havde valgt en militær løbebane.⁴⁶ Rigsrådet havde tidligere gjort den samme erfaring, og kort efter enevældens indførelse beskrev Jørgen Seefeldt den samme udvikling fra en militær til en boglig uddannelse.⁴⁷

Adelen tilpassede sig næsten for godt det ændrede dannelses- og uddannelsesideal, for samtidig med at der manglede adelige befalingsmænd, opstod der en overproduktion af universitetsuddannede uden udsigt til embede. Overproduktionen var socialt skæv, idet sønner af lensmænd havde større mulighed både for at komme udenlands end andre, men også for at opnå embede. Gunde Rosenkrantz tilskyndede på flere måder adelige til at vælge en militær uddannelse. De skulle beholde den rang, de havde opnået i udlandet, og nok så vigtigt skulle lensposter primært reserveres for militærpersoner og hoftjenere.⁴⁸

Adelen havde monopol på lensposterne, der var en modydelse for dens militære ryttertjeneste. Men i Gunde Rosenkrantz' plan skulle len forbeholdes dem, der gjorde kronen særlig tjeneste – og her tænkte han især på militærpersoner. Ofte oversteg indtægterne fra et len en embedsmands løn; men i så fald skulle flere deles om lenet. På denne måde ville flere nyde *par merite*, hvad tidligere én havde haft *par faveur*.⁴⁹

45. RA, Håndskriftsamlingen IV H 25, s. 97.

46. KB, GKS 2699, 4°, fol. 20v; RA, Håndskriftsamlingen IV H 25, s. 22.

47. C. E. Werlauff, »Jørgen Seefeldt og hans Bibliothek«, *Historisk Tidsskrift* 2. rk. bd. VI, 1856, s. 210.

48. KB, GKS 2699, 4°, fol. 43v.; RA, Håndskriftsamlingen IV H 25, s. 47, 72, 78, 92.

49. RA, Håndskriftsamlingen IV H 25, s. 64, 70, 83, 99.

Christen Skeel havde i instruksen for sønnen skitseret »ded maal wi sichter effter« (s. 2), og det var en blanding af boglig uddannelse og almindelig pli, beregnet til et højere civilt embede i statsapparatet. Otte Skeels instruks illustrerede således, hvor fjernt adelen var kommet fra sin oprindelige forsvarsfunktion – eller i hvilken grad, adelen havde tilpasset sig en ny funktion. I første halvdel af 1500-tallet drog adelige til udlandet for at lære »gudsfrygt og rytteri«. Fra anden halvdel af 1500-tallet valgte man en militær karriere, hvis man ikke egnede sig til boglige sysler;⁵⁰ men i Gunde Rosenkrantz' plan er forholdet det modsatte. Her blev man henvist til en kancellikarriere, hvis man ikke egnede sig til en militær karriere.⁵¹ Denne kovending afspejlede ikke mindst den usikkerhed, der ledsagede adelens funktionelle omstilling, og den legitimitetskrise, der knyttede sig til adelsprivilegierne. Når Gunde Rosenkrantz tilskyndede adelige til en militær uddannelse og ønskede at begunstige militærpersoner, var det for at imødegå kritikken af adelen ved at genskabe den tidligere forbindelse mellem adelstand, forsvarsfunktion og privilegier.⁵²

Ved at skelne mellem forleneringer *par merite* og *par faveur* bidrog Gunde Rosenkrantz selv til en nyfortolkning af privilegierne. Men også på anden måde rokkede han ved det funktionelt opdeltede stændersamfund. Skønt han forbeholdt de højere embeder for adelen, opererede han også med uadelige på lavere poster.⁵³ Kort før Ottes hjemkomst havde Københavns borgere krævet samme adgang som adelen til *officia et honores*, når de var kvalificerede til det.

Otte Skeel vendte således tilbage til et Danmark, hvor hele det funktionelt begrundede stænder- og privilegiesamfund var under debat og nedbrydning. Ifølge instruksens skulle han tilegne sig personlige kvalifikationer. De kunne også anvendes under enevælden, nu blot uden adelig fortrinset til embeder. I 1677 blev han deputeret i Generalkrigskommissariatet, i 1679 medlem af Lovkommissionen, i 1691 og 1693 af kommissioner i rådstuen for slottet. I 1677 blev han etatsråd og i 1684 hvid ridder. Han skabte sig således en karriere under den unge enevælde, og Christen Skeel kunne næppe have givet ham en bedre uddannelse.

50. S. M. Gjellerup, anf. arb., s. 25.

51. RA, Håndskriftsamlingen IV H 25, s. 92.

52. Leon Jespersen, »1600-tallets danske magtstat«, E. Ladewig Petersen (red.), *Magtstaten i Norden og dens sociale konsekvenser*, Odense 1984, s. 34.

53. KB, GKS 2699, 4°, fol. 6v, 43v.

Transskription af Otte Skeels rejseinstruks 1652

Instruksen findes på Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling, 743, fol. Den følgende transskription er bogstavret, idet dog brugen af store og små bogstaver er normaliseret.

/s. 1/

Instruction, huor effter min søn Otte Sckiel, och Mickel Vibe sig schall forholde

Efftersom ieg j den hellig trefoldigheds naffn er til sinds at sende min søn Otte Skiel vdaff landet, med Mickel Vibe, som hannem schal *gouuernere*, saa vil ieg hermed haffue min søn formanet, att hand for alting, frycter gud, schyer ond selschab, huor ved hand til letferdighed, druckenschab och anden *debauctze* kand forføris, saa och at hand, effter den plicht hand mig, som sin fader, schyldig er, retter sig effter mine befahlinger, och de trohiertige formaninger, som ieg baade mundtlig och skriffblig, op aff hans vngdom, giort haffuer, at hans sønlig lydighed kand suare imod min faderlig *affection* och ombssorg, som ieg altid for hans velferdt hafft haffuer. Dernest at hand beuissier Mickel Vibe, som sin *gouverneur*, som ieg hannem haffuer forestillit, den tilbørlig *respect* och lydighed, och i ingen maader, medens hand er under hans *direction*, gjør nogit vden hans *consentz* och vellie, Mickel Vibe, som sig haffuer paatagidt at følge min søn vd i fremmede lande, vill ieg haffue ombedit och troligen formahnit, at hand betencker sit kald, och det pund gud hannem haffuer betroett, och til huad ende ieg hannem med min søn vdsender. Efftersom mit barns baade timelig och æuigh welfert bestaar derudj, huorledis hand, i disse hans tilstundende vnge aar bliffuer ført, paa det at den store bekostning, som paa hannem anuendiss, icke alleniste schulle were forgieffuiss, mens ded haab ieg haffuer om hans forfremmelse, mig icke schulle feille, och at det goede som begynt er, icke schulle bliffue til intet. Huorfaare hand hermed schal were befallitt at haffue største omsorg, at hand i guds fryct, och hans ords sande kundschab kand forfremmis, och at hand saaledis *dirigerer* hans sind, vellie och sæder, at hand kand bliffue *capabel*, med ære och *reputation* i sin tide, at tiene sit fæderne land, altid vide huor hand er, och intet lader⁵⁴ gaa forbj, huor wed hand *in literis et moribus*, hans sprog, och

54. Transskriptionen af ordet er usikker, da der er rettet i teksten.

exercitier och andit som hans stand vdkreffuer, tilbørligen kand tiltage och forfremmis ved. Paa det ieg i min alderdomb kand haffue trøst, hand sielff kand haffue ære, och min søn nytte och gaffn deraff. Troer derfor bemelte Mickel Vibe til, at effterdj alt det forskreffne er baade belligt och christeligt, at hand sig der effter forholder, som hand for gud /s. 2/ med en goed samwittighed, kand forssuare, och for mig, min søn och alle wore wener vil were bekiendt. Jeg erbiuder mig derimod at dersom min søn tiltager i guds fryct, schickelighed och lærdomb, saa hand bliffuer en dyechtig och duelig karl, at ieg, aff yderste formuffue schal søge hans forfremmelse, och saa lenge ieg leffuer elsche och ære hannem derfor. Den alsommechtigste trofaste gud, som haffuer werit min och mine fæderis gud, och haffuer vnderlig ført mig baade vden och inden lands, hand vel-signe dete woris forssæt, och lyechsaling giøre denne eders reisse, sit høye och hellige naffn til ære, eder beg[ge] til timelig welferd och fornemelig til æuig salligh[ed], och mig och hans søedschende och wener til trøst och glæde *Amen*.

Och paa det baade min søn, sauelsom Mickel Vibe kand vide, huoreffter de sig schal rete och forholde, at wi, nest guds bistance, kand naae ded maal wi sichter effter, haffuer ieg forfatet denne *instrux*, som følger:/

Til en ret fuldkommen *capacitet* at erlange vdkreffuis først och fornemelig en ret sand guds kundschabff, hans naffns idelig paakaldelse, och en ret andechtig iffuer vdi guds fryecht. Thj hyekler och skinhellige vil gud straffe, att Otte Skiel derfor idellig och dagelig hollis til guds fryct vden hyckelj, och lærer at forstaa *fundamenta fidei* och saauit hannem til hans saligh[ed] giøris fornøden, altid verer den *augssburgiske confession* tilgedaen. Och enddog, han i denne forargelige verden, schal ombgaaes med de vgudelige, at hand dog lader see och kiende, att hand er en ret christen, och haffuer vederstygelighed til alt ded gud kand fortørnis aff, och schyer rygeløsse och vgudelige meenischers ombgængelse. Jeg holder ded iche raadeligt at indlægge sig i vitløfftige *controversier* och *disputationer*, omb *religionen*, at hand icke aff spidsfindige hoffueder, paa wrange och wildfarendis menninger schal bliffue forført.

Nest guds fryct schal hand beflitte sig paa redelighed och oprichtighed, thj endog de flerste, och fast alle verden er fuld aff *complimenter* och falsche erbiudelser, saa kand dog den iche, enten for gud eller meenischer achtet eller hollis for et guds barn, eller braw karl, som haffuer andit paa tungen end i hiertet, och i lengden bliffuer hand kient och taber /s. 3/ sin *credit*, och *reputation* der offuer, mand kand dog med *manere* ombgaaes en huer, och icke inlade sig i formegen *familiaritete* med nogen, dog med største frihed och fromhed omgaaes en huer, och dersom hand sig

derimod forseer, at hand enten, med miner eller ord anstillede sig vefin eller vbescheden, eller j andre maader komb paa onde vahner, da Mickel Vibe j tide, vden all affschye, at rete det, och varer hannem ad, att hand kand raade boed derpaa, och sønderlig at hand iche bliffuer eigensindig och sielff raadig.

Den dyed ydmyghed och tarffuelighed schal hand i høyeste maade lade sig vere *recommenderit*, at hand lerer at vere ydmyg, fri och tienstachtig imod en huer, och iche høymodig och stortalendis, thj der wed naar hand et goet liende, och kand langt lenger komme, end med stiffhued, hoffmod och offuerdadighed, och efftersom hans gandsche *familia* och for fæder haffue allesammen verit megit slette, tarffuelige, dog hæderlige folck, saa schal hand och beflitte sig paa dedsamme, thj hand er dog den hand er, och bliffuer langt højere der for achtet och anseet, end omb hand gjør formiget aff sig sielff, och schulle hand, imod forhaabning, *degenerere* och slage stort paa, vere oplest och modig, ded gud naadeligen forbyede, da schal det fortryde mig.

Alt ded paa hannemb anwendis, och hand bliffuer mig vederstygelig at see for mine Øyen, och til hierte sorg, omb ieg leffuer den dag, at hand paa den wiss kommer ind i landet, thj det er ickun *fantasterj* och dieffuelens stricker, huorued hand fanger och forfører vnge menischer, och forvender deris hierter, for den ydmyghed, anger och ruelss, de bør att haffue for guds aasiun, thj vnder et stolt och offrdaadigt hierte, kand aldrig vere en forknuset och angerfuld aand, vden huilcken, ingen kand behages gud. Hand schal der for paa all hans reigsse holle sig slet inget agen, och sparsommelig, och i ingen maade *spendere* paa nogit, vden paa ded, huor wed hand kand lære nogit goet, och forbedris aff/: Derpaa maa intet schaanis :/ och vil ieg icke at hand nogen tid, medens hand er vde, maa haffue mere end en dreng, hand maa ingen heste holde, medens gaa til foeds til sine *exercitier* som hans fader gjorde, thj dessver, wi haffue alt for mange *exempler* at vore vnge karlle, som vden lands haffue *agerit cavalliers*, och holt sig braw, med mange tienner, heste och *carosser*, de befindis vdychtige /s. 4/ och foractede her hiemme. Derjmod de som haffuer holt sig stille, slet och ret, och passit paa deris verck, som de waare vdssendt fore, de bliffue dychtige och brugelige, och ere nu duelige och achtede mend i landit, huorfore hand schal holde sig ringe, vden ald pracht, och kressenhed.

Otte Skiel schal were Mickel Vibe hørig och lyedig, udj alt ded som christeligt, loffligt och goet er, och i alleting følge hans raad, advarssel och *information*, och dersom, imod forhaabning det gud for sin goedheds schyld forbyede nogen *exorbitands* fornemmis, att hand enten loed sig forføre til nogle laster, eller ded goede forsset udj nogen maader, ved ond

ombgengelsse och andre tilfald kunde *corrumperis*, da schal Mickel Vibe hermed vere forbunden, mig ded strax och i tide tilkiende at giffue, eller Ottes formynder, om gud mig bort kalder, paa det hand strax, kand fordris hiem, at saadant i tide kand forrekommis, dersom Mickel Vibe dølger ded, da schylden och aarsagen til mit barns forderffuelsse hoes hannem at findis. Menss giffuer hand ded tilkiende och siger ded fra sig, i tide, da schal hand vere vndschylt, och Otte Skiel at holdis och achtis for en v-lyedig søn, der bedrøffuer sin fader, huor paa all vlyecke och forbandelsse, effter guds egne ord, vil følge.

Otte Skiel schal vere fligtig vden all fortrædeligh[ed] och ørkesløsshed, udj sine studeringer, och der udj, saauelsom i alt huis hand schal forrete vennis til att vere hurtig och aarwaagen, och iche langsom och sehn ferdig, huilchit er en stor lyede och forhindring i et meenisches bestillinger, och schal hand nytteligen och vel anlægge den ædelige tid, at hand iche glemmer, der vele ded hand her hiemme fra vngdommen haffuer hafft vmage for, medens ded flittig *repetere* och saaledis bruge sin vngdoms alder, at hand vden lands kand fate ded, som hand all sin tid kand haffue gaffn och berømelse aff, och vil hand vel øffuis i sin stil, och at talle for sig.

Och effterdj vnge meenisker sendis vd i fremmede lande at de kunde *faconeris* lære att ombgaaes med alle slags folch, *observere politier* och et huert lands beschaffenhed, lære deris sprog och *exercitier* och andit saadant, huor ved de i frembtiden kand giøre deris fæderne land tienneste, saa schal Mickel Vibe med synderlig flid giffue act paa, /s. 5/ at hand saaledis fører hannem an, och lærer hannem at vdwelge, gud fryctige, hæderlige, lærde och vackre folkis ombgengelsse, som hand kand see och lærre nogit goet aff, at hand kand giøre forskeel imellum dennem och spidsfindige, letsindede hoffueder, som hand kand forføris aff, att hand icke schulle lære aff dennem ille at spille tiden med offuerdadighed, letferdighed, druckenschab eller desslige vndschaab, huilekit altid, som en vederstygelighed schal schyes och hadis, hand schal alle vegne vdwelge sig en eller tu fornemme lærde mend, som hand dagligen *privatim* kand bessøge och *informeris* aff, och i det ringeste tue gange omb aarit *exercere* sig i *disputationer*, efftersom ieg iche wil at hand j de tu første aaringer schal tage sig andet til end fligtig *studere* och driffue ded hand her hiemme haffuer begynt, vden alleniste at hand maa lære at fecte, och øffue sig i dend tydsche och fransøsische sprog, huor til hand faar at holle sprog-mestere at hand aff *fundamentet* kand lære, att schriffue och talle ferdig for sig, och maa eders *exercitia privata* med vgelig *disputeren* och *peroreren* icke forgiettis, och schal altid talle *latine* paa ded hand kand vennis til den dristighed och *facilitet* baade i ded latinsche, tydsche och franssø-

siske sprog, som vdkreffuis, och beflitte sig paa veltalenhed och med goed *manere* att vdføre sine ord, hand schal och venne sig til, och beflitte sig at vexle skriffuelsser med lærde och vackere mend, vdj same sprog, och derfor fligtig lære *adagia*, *formulas salutandi*, och andit som til veltallenhed giøris fornøden, hand schal vel vare sig for den gemenne mands *pronunciation* och øffue sig j at skriffue *epistolas*, *oratiunculas*, och andet paa alle de sprog, hand lerer, och beflitte sig paa at lære *curialia*, som j *ambassader* eller andre *commissioner* vdkreffuis.

Hand schal och søge fremmede herers gessandter, *secreterer*, høye *officerer*, och dennem som er nogit goet at see och lære hoess, och vndertiden opwarte forneme herer, dog at hand først gjør sig bekiendt med nogle aff deris *ministris*, efftersom *conversation* er *praxis vitæ*, dog wil ded schie med største betencksomhed och varsomhed, efftersom mand finder faa som mand jo letelig kand lære /s. 6/ noget ont aff, mand schal derfor aff deris ombgengelse, tale och gierninger dømme och forfahre, huad hoes enhuer er at hente, enten ont eller goet, de fornemmiste *moenia* allesteds schal vdspørges, som haffuer goed *renommée*, och *excellere* udj dyeder och lærdomb, at hand med dennem kand *conversere* och *conferere*, och deris *judicia*, vdj atschillige sager høre och mercke, och schal Mickel Vibe med stor achtsomhed adware och vnderrette Otte Skiel, at hand lader sig icke foruil[le] vd, saa ded gode gemyt icke krenckis, synderlig huor den naturlig *inclination* snarrist kand feille, særdellis at Otte altid holder sig *modest* och erbar, taller med bedachtsomhed, *respect* och fornufft, och beflitter sig paa et goet rycte.

Hand schal lade hannem fligtig optegne i en sehr bog (som hand altid schal føre med sig) hues merckeligt, hand dag fra dag paa sin gandsche reigsse enten seer, hører eller der kand findis at forefalde. Endog wi ware 3 brødre, ville dog min s: fader icke os nogen dreng beuilge medens wi reigste, førend de tue siste aar, saa vil ieg dog samtyche, at paa *universiteterne* i Tydschland, maa holdis en studenter, som dennem kand *famulere*, att Otte deraff kand øffue sig dagligen i ded latinsche sprog och holde vgelig *exercitie* med hannem, och siden i Franckerig och andere steder maa holdis en dreng, for det sprog schyld, medens iche paa reigsen, efftersom en dreng til fract och forterring, da kaaster nesten lige saa megitt som herren.

Mickel Vibe bør med største flid at *præcavere* och affvende all Otte Skiels ulycke och liffsfare, udj *perlamenter* eller andere *occasioner*, och der forholle hannem fra *desbaucheredt* och rygeløss selschab; skulle ded hende sig, at hand sig icke saa *comporterede*, at hand kunde leffue fredelig med en huer, /: som iche formodis :/ och hand geradede i nogen miss-

forstand eller venighed med nogen, da schal Mickel Vibe sig saaledis derj betee at alle kand haffue hannem vndschylt, at hand intet haffuer effterlatt, som til Ottis *reputation* och sickerhed vdkreffuedis.

Otte Skiels *studia* belangende, siunes hans forset til *studium politicum et iudicum* fornemelig bør at henwendes, som det, hans stand mest tienligt er, saauelsom historier at læsse, at hand der for lærer *institutiones juris* och *ex fundamento* ved huad ret och vret er, /s. 7/ med dets *process* udj *ciuil* och *criminal* sager; i synderlighed schal *jus publicum* haffuis udj act, och derfor vdwelge en eller tue *authores* aff de fornemeste.

Hand schal vel *observare Respubl:* och udj deris tilstands betractelsse, saauelsom *in studio juris* altid haffue nogen henseende til voris danske *statum* och vor lands low, ded med andere lande at *conferere* huorledis voris *status* kunde hielpis och forbedris, och huor ved udj en eller anden maade kunde och burde at schie forandring.

Til hans studering behøffuis och *principia, geographica*, att hand kand lære *longitudines et latitudines locorum, climata, parallela* och forstaa *sphaeram armillarem*, saa och kand vide de meeste naffnkundige steder, floder, passer och landenis *cituation*, huilchet Mechel hannem i landtafflerne schal visse, hand schal och were *curieux*, at hørre och fornemme, baade fæderne och fremmedlands tilstand, och læsse *a viserne*, at hand iche schulle vere vkyndig naar andre *discurere* deromb. Fornemmelig bør Otte Skiel at *inq[ue]rere*, kiende och dømme omb alle *Rebuspubl.* huor udj deris mact, *intrade, correspondentz* och velstand bestaar, ved huad øffrighed regieringen *administreris*, huorledis vndersaterne ere sindede imod øffrigheden, huem de fornemeste ere, som haffuer regieringen i henderne, deris *qualiteter, in clinationer*, och huorudj de rossis eller lastes, item deris *leges et statuta*, huorledis de hollis, och huor ved dennem kand schee affbreck, ved huad middel de *florere*, och huad v-ordning eller forseelsse der haffuer fororsaget deris *ruin* och vndergang, med sligt mere.

Och omb alt sligt schal Otte Skiel schriffue och forfatte en *relation* vdj huer land, och hans betenchende der offuer, som hand mig siden schal tilschiche, och kand hand tage en *ideam* aff *Bentivogli* eller andre gesandters *relationibus*.

Udj et huert land schal Mickel Vibe tage de beste *authores*, som deris historier der haffue beschreffuit, och udj dennem visse Otte Skiel at lære, flittelig at betracte alle de *exempler* som fører nogitt *simoular* och meneskeligt med sig, och siden *applicere* same *exempler*, saauit schee kand, til disse tiders lob, tagendis deraff goede och nyttige /s. 8/ lerdomme och regeler, baade for sit egit liff och leffnit dydeligen och med ære at fremdrage, saa och til huis udj regierrings sager tienligt kand vere.

De skal suarlig vel bespørge sig omb veyens sickerhed, och iche giffue sig i nogen dum dristig fare och om mueligt er, reigsse i selschab med fornemme folch, som mand kand lære nogit goet aff. Hand schal ellerss altid hanterre och ombgaas med de hæderligste och vackerste och holle sig til de beste.

Otte Skiel schal holle en goed *diæte*, haffue sin helbrede baade med hans *exercitier*, at hand sig iche fors[p]idser, saa och hans spisse och drick, i goed acht, ingen *excæss* eller *desbauctze* gjøre, for huis schyld ded och kunde were, medens holle ded for en vederstygelighed at offuerlade *naturen*. I de hisige lande, schal hand *temperere* wienen, och ware sig for formøgen fruchtæden. Hand schal saaledis bruge och anuende sin tid, at hand kand lære ded, huor ved hand hoes en eller anden herre kand tienne sit brød, om gud forbiude nogen vformodentlig hendelse med krig hans fæderneland paakomb, thj da kand ieg icke schaffe hannem en schelling, mens saa lenge hand schicher sig wel, och gud giffuer fred, schal hannem intet mangle til hanns nøedtørfft, och til ded, hand kand see och lære nogit goet for, mens iche til offuerdadighed, och wil ieg hannem aarligen *deputere* – 1000 eller i det høyeste 1200 rdr., dog maa hand aldelliss intet befatte sig med penggene, medens Mickel Vibe allenne at raade for dem, och dennem *dispensere* til hans gaffn och frembtarff, och derfor huer aar gjøre rede och regenschabft, huorfore Otte Skiel ingenlunde tilladis at optage, lanne eller borge penge nogensteds paa sin egen *credit*, vden Mickel Vibess vellie och sambtøche, megit mindre, maa hand forstrecke, loffue eller *cavere* for andre men med største sparsommelighed och fornøden tarffuelighed bruge sine penge til sin egen fornødenhed. Hand schal derfor spare ded meste mueligt er, thj hand maa intet mere optage, end hans goets kand indbringe, paa det hand en anden dag, kand haffue sit *patrimonium* frj, (naar vdgifft, bliffuer fratagen)⁵⁵, och vere vden gield, och naar gaarden och goetsets fornødenhed, med *contributioner* och andit fratagis, schal ded neppe nock tilsslaae.

Vdj i sine kleder schal hand holle sig renlig, adstadig och tarffelig, /s. 9/ och ingen offuerdaadighed eller flagervaanhed der udj hoes sig lade fin diss, med bekostning offuer sin stand eller vfornøden forandring effter den galle verdens *manere*, och en huers *phantacie*, huor aff et vstadigt gemøthe och hoffferdige, høye tancker at vere for haanden, kand slutess och dømmis, ded lader och slemt, at en der wil hollis at vere en adstadig och

55. Ordene i parentes er streget over.

mandhafftig karl, er quindachtig och kled paa gøgler eller duckeuiss, medens huer halffue aar om fornøden giøres, at lade sig giøre en slet kledning, som hand bequemeligst til sin rexe och *exercitier* kand bruge, thj kledderne bør iche at ziere personen, medens perssonen klederne.

Otte Skiel schal iche holle sig formegit til sin landemends ombgengelse, medens de schal ligge sig i losemente paa ander steder, huor hand kand lære sprogit och andit goet, hand schal dog iche vnderlade med *discretion* och *respect* at holle goed landmandschab med dennem, naar de mødiss, de schal begge i ded ringeste en gang huer maanit schriffue hiemb, om Otte Skiels forhold, udj en och anden maade, och saa som ded er i sandh[ed]. Dessligiste om huiss der i de lande eller andensteds mercheligt och schriftvendigt forfalder, saa och deris reigers *success*, och andit som ieg kand vere *curieux* om at vide. Terninger, kort och anden spil, som er vngdommen til største schade, schal hand aldelliss entholle sig fra.

Mickel Vibe schal giffue act paa hans naturlige *in-clinationer*, dennem och *secundere* i det goede, och affvende i det onde, och daglig *discurere* ded med hannem, som kand vere til opbygelse, och lade hannem forstaa at all kundschaft och lærdomb er ickun schadelig och fordømmelig for den, der iche derhøes haffuer en synderknusit aand, et redeligt gemuth, fører it christeligt och vforargeligt leffnit och beflitter sig paa en goed samuitighed. Hand schal lære hannem huorlediss hand schal forholle sig naar hand er allenne, och huorledis naar hand er i selschabff, at hand kand holle tand for tunge, achte med huemb hand taller och vdweye sine ord, iche faller andre i deriss *discurs*, mens med flid och achtsomhed høre til naar de *ls. 10/* gamble och fornunftige haffue nogit at forregiffue, hand schal lære hannem at *respectere* en huer effter sin *condition*, och altid vere fri och *courtois* och dømme ringe om sig sielff, ellers bliffuer hand foracht aff andre, och andet mere som en schichelig vng karl att føre giøris fornøden, huilchit alt til Mickel Vibes *prudents* och *discretion* henstillis, ey tuiffendis, att efftersom ieg hannem min søn haffuer betroet, och giffuit hannem i hans hender, hannem at føre och *gouvernere* hand jo i alting søger hans welstand och forfremmelsse aff yderste formue, och hannem med goede raad och daglig *information assisterer*, saauelssom med goed *exempel* forregaar, som hans kald och embede vd-kreffuer.

Jeg vil iche haffue Mickel Vibe saa bunden, at hand jo med min søn maa reigisse paa de steder huor hand, for sikkerhed, och hans velferdt at befordre siunis raadeligst, dog dersom tiderne ded kand taale, da først at lade mig vide, naar hand achter sig fra nogen sted at begiffue, och deromb tilforne fornemme min vellie och mening.

Mickel Vibes aarlig løhn schal vere – 300 rdr., som mester Hans Jensen faar, der er vde med Styge Høeg.

Att ieg Christen Skiel saaledis min kiere søn Otte Skiel och Mickel Vibe haffuer *instruerit*, och ieg Otte Skiel min kiere fader loffuit /: enten hand leffuer eller dører inden ieg hiemb kommer :/ ieg effter dete forschreffne och udj alt andit som aff en lyedig søn kand vdkreffuiss, at rette, saauelsom jmod min tilforordnede hoffmester Mickel Vibe mig lyedig och hørsom j alleting, intet vndtagendiss at betee.

Dessligeste ieg Mickel Vibe mig effter denne *instruction*, och udj alt andit med flid och troeschabff, som en erlig karl, och som ieg for gud, Otte Skiel och hans fader med berømmelsse kand forsuare, vil forholde, saa sant hielpe mig gud och hans hellige evangelium, haffue wi tuende enss liudendis *copier* med voriss egne hender vnderschreffuitt. *Actum* Trøggeuelde dend 19 *Aprillis Anno* 1652

Christen Skiel
As

Otte Skiel
Sc.

Mickel Vibe
m.m.